

Italije, postala zainteresirana za jačanje borbe protiv neprijatelja na Balkanu. MacLean je u svojoj diskusiji ustvrdio da je SOE, još prije nego što je bio Bailey poslan kod Mihailovića, bio obaviješten da jedino partizani vode borbu protiv neprijatelja, što je potvrdila i E. Barker, koja je objasnila da je i daljnje pomaganje četnika bilo u skladu s vladinim direktivama. Taylor je ustvrdio da je 1942. jedino War Office bio točno informiran o jugoslavenskom otporu, ali da u to vrijeme on nije bio strateški zainteresiran za partizane. U diskusiji se raspravljalo također i o politici »fifth-fifty« i o prijedlogu o podjeli Jugoslavije na zone.

Zaključnu riječ imao je prof. Hugh Seton-Watson. On se kritički osvrnuo na britansku politiku u Jugoslaviji i Grčkoj u toku drugoga svjetskog rata i na neke tvrdnje i dileme koje su bile iznesene u referatima i u diskusiji.

Referati i diskusija s toga skupa imaju znatan znanstveni interes za povijest drugoga svjetskog rata na Balkanu, posebno u Jugoslaviji i Grčkoj. Iz njih se dobiva jasniji, dokumentirani uvid u motive i evoluciju britanske politike prema jugoslavenskoj i grčkoj borbi protiv okupatora, tako da se može bolje sagledati međunarodni okvir u kojem se ona razvijala. Podnijeti referati nose pečat autentičnog svjedočanstva i temelje se, povrh toga, na do sada manje poznatim ili nepoznatim dokumentima, te predstavljaju koristan doprinos povijesti politike ne samo Velike Britanije nego i Jugoslavije i Grčke u drugome svjetskom ratu.

Dragovan Šepić

*ELISABETH BARKER, British Policy in South-East Europe
in the Second World War, London 1976.*

Knjiga Elisabeth Barker o britanskoj politici u jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu nedavno je izišla iz tiska. Kao posljednja o toj tematici u bogatoj britanskoj memoarskoj i povijesnoj literaturi ima, dakako, neke prednosti, jer donosi mnogo nova, do sada nepoznata ili manje poznata. E. Barker je, naime, bila u povoljnom položaju jer je radila na svojoj knjizi, nakon što je arhiv Foreign Officea postao pristupačan znanstvenom istraživanju, tako da je mogla doći do dokumenata koji su sve do nedavna bili ovijeni velom tajne. Stoga je mogla sadržajno pružiti mnogo više od ostalih autora koji su obrađivali tu problematiku. Osim toga, ona je prišla proučavanju britanske politike u tom dijelu Evrope kao nerazdvojnog, cjelovitom problemu, a ne, kao što je često bilo, problemu ograničenom na pojedine balkanske ili srednjoevropske zemlje. E. Barker se, doduše, u predgovoru ograđuje od toga da bi to bila cjelovita povijest i ističe kako je nastojala samo dati građu i podatke za razumijevanje politike britanske vlade na Balkanu i u Srednjoj Evropi u drugom svjetskom ratu, ali to treba ipak shvatiti kao odraz njene skromnosti i autokritičnosti, jer ni u jednom do sada objavljenom djelu nije ta problematika tako cjelovito izložena. Moglo bi se jedino primijetiti — na što i sama upozorava — da je proporcionalno nešto više stranica posvećeno Albaniji, Bugarskoj, Rumunjskoj

i Mađarskoj nego Jugoslaviji i Grčkoj, iako su posljednje bile mnogo interesantnije za britansku politiku. Ona to opravdava time što je o Jugoslaviji i Grčkoj u drugom svjetskom ratu bilo u Velikoj Britaniji mnogo više pisano (o Jugoslaviji: Clissold, Davidson, Deakin, Hoptner, MacLean, Roberts, Rotham; o Grčkoj: Hamson, Leeper, McNeil, Myers, Woodhouse) tako da nije smatrala potrebnim da ponavlja već rečeno. No, valja reći da je nedostatak jedva uočljiv jer su poglavlja o Jugoslaviji i Grčkoj temeljito i iscrpno obrađena.

Knjiga E. Barker ima dva dijela. U prvom se osvjetljava britanska politika na Balkanu i u Srednjoj Evropi od izbijanja drugoga svjetskog rata, u rujnu 1939, do napada osovinskih sila na Jugoslaviju i Grčku, a u drugom dijelu od sloma Jugoslavije i Grčke do oslobođenja 1945.

U prvom se dijelu govori o politici garancija koju su povele britanska i francuska vlada nakon njemačke aneksije Češke, osvjetljavaju se britansko-francuske dileme i diskusije oko stvaranja bloka balkanskih država ili otvaranja solunske fronte, analizira britanska i sovjetska politika na Balkanu 1939—1941. godine, prikazuju pokušaji vođenja ekonomskog rata protiv Njemačke na Balkanu i organiziranje sabotaža i šverzija. E. Barker smatra da je ta politika mnogo obećavala a malo postigla, ali je, po njenom mišljenju, bar dovela do toga da su Britanci shvatili svoje ekonomske, vojne i političke mogućnosti i uspostavili neke političke kontakte koji su koristili britanskoj politici nakon njemačkog osvajanja Balkana 1941. godine.

U knjizi se zatim iznose nastojanja da se na Balkanu organizira gerilski rat protiv okupatora. Obrađuje se pripremanje pobune u Albaniji, akcija da se spriječi pristupanje Bugarske, Rumunjske i Mađarske Trojnom paktu i diplomatski rad u Beogradu koji je imao za cilj da navede Jugoslaviju da zajedno s Turskom i Grčkom pruži otpor očekivanom napadu Njemačke na Grčku. Poglavlje o Jugoslaviji izvanredno je zanimljivo jer sadrži nove podatke o tome što je sve poduzimala britanska diplomacija da bi gurnula Jugoslaviju u rat i, nakon neuspjeha koji je doživjela u svojim nastojanjima, što je učinila da pomogne rušenju kneza namjesnika Pavla i vlade Cvetković-Maček, tako da je državni udar od 27. ožujka 1941. bolje historijski osvjetljen u sklopu tadašnje međunarodne politike. Na kraju prvog dijela knjige prikazan je ukoliko rat na Balkanu u travnju 1941. i okupacija Jugoslavije i Grčke. E. Barker se odnosi kritički prema britanskim nastojanjima da se Jugoslavija uvuče u rat i da se balkanske države suprotstave nadmoćnijim silama. Ona tvrdi da je britanska vlada bila svjesna da ne može balkanskim državama pružiti efikasnu vojnu pomoć, ali da im je ipak tu pomoć obećavala i tako ih izlagala mnogo većim opasnostima »nego što je bio britanski rizik«.

U drugom dijelu knjige objašnjava se kakav je položaj zauzimala jugoistočna Evropa u ratnoj strategiji Velike Britanije 1941—1945. godine. E. Barker raspravlja o pitanju je li ona uistinu išla za otvaranjem druge fronte na Balkanu i kako su se prema planovima o invaziji na taj poluotok odnosile sovjetska i američka vlada. Churchill je zaista pokretao ideju o iskrcavanju na sjevernom Jadranu (Istra), ali — prema E. Barker — nikakvi britanski strategijski planovi nisu bili u tu svrhu izrađeni, tako da nije bilo ništa ni poduzimano, mada je Churchill smatrao da bi to bilo politički korisno kako bi se Balkan sačuvao od sovjetske dominacije. Na kraju se sve to svelo potkraj rata na britansku vojnu intervenciju u Grčkoj kako bi se spriječilo da grčki komunisti (ELLAS/EAM) preuzmu vlast i na otpor jugoslavenskoj aneksiji Trsta.

U knjizi se analiziraju britansko-sovjetski odnosi s obzirom na Balkan i Srednju Evropu, njihova neslaganja u pogledu buduće organizacije te osjetljive zone, britanski planovi o stvaranju konfederacije država od Baltika do Egejskog mora, sovjetski prijedlozi o reviziji granica i, što je najinteresantnije, britansko-sovjetski sporazum o procentima utjecaja u pojedinim zemljama jugoistočne Evrope. Taj je važan problem u knjizi E. Barker temeljito obrađen s mnogo detalja i s posebnim obzirom na Jugoslaviju, tako da je dobro osvijetljena geneza britansko-sovjetskog sporazuma o zonama utjecaja i njegova važnost za daljnje britansko-sovjetske odnose i za razvoj prilika u jugoistočnoj Evropi.

E. Barker iscrpno obrađuje britansku politiku prema »pokretima otpora« u Jugoslaviji i Grčkoj, objašnjava povijesne korijene »legende o Draži Mihailoviću«, koju je stvarala britanska propaganda, i navodi razloge koji su naveli britansku vladu da napusti podržavanje četničkog pokreta i da se, poslije dugog kolebanja, ipak odluči za uspostavljanje kontakta s NOP-om na čelu s maršalom Titom i na pomaganje narodnooslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda pod vodstvom KPJ. Do ljeta 1943, dokazuje E. Barker, u britanskoj politici prema Jugoslaviji prevladavali su politički razlozi i Foreign Office je na kralja Petra i četnike gledao imajući u vidu britanske poslijeratne političke planove na Balkanu, ali kada su se počele pripreme za otvaranje druge fronte, odnosno za Overlord, prevladali su strateški interesi a oni su govorili u prilog podržavanja jugoslavenskih partizana koji su bili jači, bolje organizirani i aktivni u borbi protiv neprijatelja, tako da su mogli, u važnim trenucima operacija na zapadu, zadržati velik broj njemačkih divizija. U Grčkoj, koja je bila za britansku politiku na Mediteranu od prvorazrednog značenja, britanska je vlada bila u svojim odnosima prema tamošnjim pokretima otpora vođena pretežno poslijeratnim političkim konsideracijama i nije nipošto htjela dopustiti da u njoj prevladaju snage na koje se ne bi mogla osloniti. U pitanju su bili čuvanje sigurnosti mediteranskog puta prema Indiji. No, tvrdi E. Barker, britanska politika je i u Jugoslaviji i u Grčkoj bila protiv uspostavljanja dominacije komunističke partije pod egidom Sovjetskog Saveza i, kada su joj strateški interesi nametali politiku suradnje s Titom, nastojala je naći neko kompromisno rješenje i osigurati bar djelomično svoj politički utjecaj na jugoslavensku poslijeratnu politiku.

U knjizi se dalje obrađuje britanski odnos prema NOP-u u Albaniji, a zatim posebna pažnja posvećuje pitanju Makedonije u odnosima između komunističkih partija Jugoslavije, Bugarske i Grčke. E. Barker ističe da su Britanci bili protiv planova o jugoslavensko-bugarskom ujedinjenju i protiv ujedinjenja Makedonaca, odnosno ujedinjenja Vardarske, Egejske i Pirinske Makedonije, ali sumnja da bi uspjeli to spriječiti da sam Staljin nije počeo sumnjati je li u interesu SSSR-a da dođe do južnoslavenskog ujedinjenja.

E. Barker je vrlo iscrpna kada obrađuje politiku britanske vlade prema satelitima Njemačke: Bugarskoj, Rumunjskoj i Mađarskoj, i iznosi mnogo manje poznatih podataka o vezama koje su razne britanske tajne službe uspostavile u tim zemljama s pojedinim grupama na vlasti i u opoziciji. Od šireg je interesa što su u knjizi osvijetljeni britansko-sovjetski odnosi s obzirom na te zemlje. E. Barker tvrdi da je britanska vlada vodila računa o prvenstvenom sovjetskom interesu u Bugarskoj, da je u Rumunjskoj popuštala SSSR-u (iako je ondje imala jače veze u vladinim i opozicionim krugovima) jer se bojala da bi sovjetska vlada, ukoliko bi britanska vlada radila u Rumunjskoj na svoju ruku,

mogla ozbiljno ugrožavati britanske pozicije u Grčkoj, dok je u Mađarskoj britanska politika djelovala nezavisnije u svojim pokušajima da odvoji Mađarsku od Njemačke, no na koncu je i tu morala popustiti.

U zaključku E. Barker daje svoju ocjenu britanske politike u jugoistočnoj Evropi u vrijeme drugoga svjetskog rata, ističe njene nedostatke i slabosti, ali ispituje i moralnu stranu te politike te nastoji iznijeti i njenu konačnu bilancu.

Ona kaže da su britanski napori bili »neherojski«, ali ne i »sramotni«. Istina je da su Britanci 1941. radili na tome da »nemilosrdno« gurnu Jugoslaviju u rat, ali, upozorava ona, tako su postupali i u Turskoj. Međutim, Turci »jer su bili jedinstveni« nisu popustili dok su Jugoslaveni, zbog svoje unutrašnje nesloge, sami omogućili da se s 27. ožujkom stvori situacija koja je dovela do napada na Jugoslaviju. No, ona upozorava kako nije Velika Britanija već Njemačka gurnula Jugoslaviju u rat. Nadalje, tvrdi E. Barker, Britanci nisu krivi za građanski rat u Grčkoj, Jugoslaviji i Albaniji. Oni su pomagali pokrete otpora pod vodstvom komunista, ali ti su pokreti nastali bez njih i oni bi i sami, bez britanske pomoći, uspjeli pobijediti svoje protivnike. To bi se dogodilo čak i u Grčkoj da nije intervenirala britanska vojska. Što se tiče satelita osovinških sila, Britanci su im, iz razloga strategijske obmane, stajali u izgled vojne operacije u jugoistočnoj Evropi, iako su znali da one nisu moguće, a za te zemlje bilo bi mnogo bolje da im se na vrijeme dalo otvoreno do znanja kako im ne mogu pomoći i kako treba da se obrate SSSR-u za primirje. No, kaže E. Barker, Britanci nisu ni sami bili svjesni koliko su bili nemoćni pred napredovanjem sovjetske vojske i pred Staljinovom odlučnošću da uspostavi politički monopol SSSR-a u zemljama u koje uđu sovjetske trupe. Britanska se vlada nadala da će u tim zemljama biti moguće postići stanovito sudjelovanje u vlasti »liberala i komunista«, a to je bila čista iluzija.

Po E. Barker, britanski su ciljevi u jugoistočnoj Evropi bili negativni: poraziti Njemačku a zatim zaustaviti ekspanziju SSSR-a. Planovi o konfederaciji država Srednje Evrope i Balkana imali su djelomično za cilj da stvore bedem prema Sovjetskom Savezu, ali oni su nosili u sebi i nešto konstruktivno jer su mogli dovesti do toga da se u tom dijelu Evrope prevladaju nacionalni rivaliteti i ekonomska rascjepkanost. S tim u vezi, E. Barker ocjenjuje povoljno neslužbene konferencije seljačkih stranaka što su se održavale u Londonu 1942. sa zadatkom da se pripreme planovi za poslijeratnu obnovu i ekonomsku suradnju u jugoistočnoj Evropi. Međutim, sve je to bilo bez ikakve koristi, osim u Grčkoj koja se nakon rata koristila britanskom pomoći na osnovi tih planova.

E. Barker kaže da je Velika Britanija svojom politikom na Balkanu i u Srednjoj Evropi uspjela pridonijeti porazu Njemačke i pružiti pomoć onima koji su se borili protiv okupatora od 1943. do 1945. (prema E. B. 80.000 tona oružja i raznog materijala NOV-u), a na primjedbu da je u toj borbi nemilosrdno žrtvovala živote drugih odgovara kako je u Jugoslaviji bilo uistinu mnogo poginulih, ali je to bila mnogo više posljedica unutrašnjih borbi nego njemačkih represalija, a partizani bi u svakom slučaju nastavili da se bore protiv Nijemaca pomagali ih Britanci ili ne. Njen je zaključak o britanskoj politici: Britanci imaju malo razloga da se stide a više razloga da osjećaju »skromno zadovoljstvo« što su u jugoistočnoj Evropi nešto pomogli da se postigne pobjeda »čak iako time nisu ništa dobili za sebe«.

Ta razmišljanja E. Barker bilo je potrebno iznijeti jer pokazuju kako se kod nekih britanskih povjesničara u ocjenjivanju britanske politike u drugome

svjetskom ratu javljaju moralne dileme i sumnje u opravdanost i korisnost vođene politike. No, vrijednost knjige E. Barker nije u tome već u iscrpnoj dokumentiranosti i jasnom i otvorenom izlaganju britanske politike u jugoistočnoj Evropi, koja je u njenom djelu dobila možda svoju najbolju povijest. Valja upozoriti da njena knjiga, puna do sada nedovoljno poznatih činjenica i detalja, omogućuje da se prilike u Srednjoj Evropi i na Balkanu u drugome svjetskom ratu bolje razumiju u svjetlu suprotnosti između velikih saveznika i borbe što se između njih vodila još u toku rata za utjecaj ili prevlast u tom dijelu Evrope.

Dragovan Šepić

KOSTA ST. PAVLOVIĆ, Jugoslovensko-britanski odnosi 1939–1945, Iznanstvo Milana M. Stojadinovića prema britanskim izvorima, Glasnik Srpskog istorisko-kulturnog društva »Njegoš«, sveska trideset četvrta — juni 1975, str. 73–103.

Autor Kosta St. Pavlović — koji već dulje vremena proučava britanske diplomatske izvore iz razdoblja drugoga svjetskog rata — započinje svoju raspravu biografskim podacima o Milanu Stojadinoviću (1888–1961), financijskom stručnjaku, dugogodišnjem ministru financija i, na kraju, predsjedniku vlade i ministru vanjskih poslova (1935–1939), dakle u godinama koje su neposredno prethodile izbijanju rata 1939–1945. Spominje i njegovu internaciju (u travnju 1940. bio je upućen na prinudni boravak u mjesto Rudnik, u kačarskom srezu; u svibnju iste godine prebačen je u selo Karan, kod Užica, a u listopadu u Ilidžu, kod Sarajeva) da bi najzad, u ožujku 1941, bio u Solunu predan »na daljnju nadležnost« britanskom pukovniku Jasperu S. Bluntu, vojnom atašeu pri britanskom poslanstvu u Ateni. Pavlović pri tom ispravno konstatira da je sâm Stojadinović o tome opširno pisao u svojoj knjizi »Ni rat ni pakt — Jugoslavija između dva rata«, što je posthumno izašla u Buenos Airesu 1963. god. (objavljena i kod nas u Rijeci 1970. god. s predgovorom dra Dušana Bibera). Međutim, potpuno je nepoznato — tvrdi dalje Pavlović — kako je došlo do predaje Stojadinovića Englezima i što mu se sve, od tog trenutka, dogodilo.

Britanski poslanik u Beogradu sir Ronald Ian Campbell — piše Pavlović — javio je Foreign Officeu 15. ožujka 1941. pod »najstrože povjerljivo« da mu je toga jutra predsjednik vlade Dragiša Cvetković saopćio da vlada namjerava poslati Stojadinovića u Grčku, da se nada da će ga Englezi sprovesti dalje u Egipat ili neki drugi britanski teritorij i tamo ga zadržati. Upravnik grada Beograda Dragomir Drinčić pozvao je k sebi isto poslijepodne v. d. britanskog konzula Harryja H. Stenbocka i rekao mu da je sve pripremljeno za Stojadinovićev odlazak. Putovat će autom od Sarajeva do jugoslavensko-grčke granice, a zatim će nastaviti putovanje željeznicom do Soluna i Atene. Kako Jugoslavija ne vjeruje mnogo Grcima, koji bi mogli dopustiti Stojadinoviću da ode u Njemačku, Cvetković bi bio zahvalan — govorio je Drinčić — ako bi britanske vlasti prihvatile Stojadinovića u Ateni ili već u Solunu radi daljnjeg upućivanja